

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

О. О. ДОБРОВІЦЬКА

В Україні здійснюється реформування системи освіти, у процесі якого досягнуто істотних результатів. Але масштабність проведених перетворень і трансформаційні процеси в соціумі не тільки не дають змоги говорити про завершеність цих змін, а й потребують їхньої подальшої реалізації. У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що головною метою і основним чинником сучасного прогресу є розвиток людини, її творчих здібностей, інтересів і потреб.

Фахівці сьогодення повинні бути готовими до змін та нових суспільних відносин, відповідати вимогам часу та бути здатними до саморозвитку і самовдосконалення, що є можливим лише за умови їхнього постійного професійного розвитку. Нагальним завданням системи соціальної освіти на сьогодні є підготовка конкурентоспроможного соціального працівника з потужним арсеналом умінь і навичок, володінням глибоких знань у професійній галузі, умінням побудувати новий тип взаємодії з різними категоріями населення. Саме таке завдання має вирішувати професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, поєднуючи в собі накопичений досвід та сучасні інноваційні підходи.

Тому виникає необхідність покращення фахової підготовки фахівців соціальної сфери і постає завдання підготовки соціальних працівників, здатних успішно реалізувати сучасні завдання соціальної політики, вільно володіти новими формами та методами соціальних та соціально-педагогічних досліджень, використовувати сучасні інноваційні форми та методи соціальної роботи, уміло застосовувати на практиці ефективні технології практичної роботи, виконувати професійну діяльність на високому рівні.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні науково-методичних знань та практичного досвіду підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи в умовах інклюзивного середовища.

Питання професійної підготовки майбутніх фахівців є однією із актуальних наукових проблем серед сучасних наукових досліджень. Адже професійна підготовка в закладі вищої освіти – це цілеспрямований процес формування особистості професіонала, який забезпечується наявними в освітньому закладі методами та засобами і передбачає готовність особистості до конкретного виду професійної діяльності. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери „професійна підготовка соціальних працівників – це процес і результат оволодіння цінностями соціальної та соціально-педагогічної діяльності, професійно-необхідними знаннями, вміннями і навичками, формування професійно-важливих особистісних якостей, які є основою готовності до професійної соціальної та соціально-педагогічної діяльності” [2, с. 233].

Отже, від рівня підготовки майбутніх соціальних працівників та від рівня професіоналізму, яким вони володіють, залежить ефективність всієї діяльності соціальних служб. Тому перед вітчизняною освітою стоїть завдання підготовки фахівців із відповідним рівнем професіоналізму, відповідальним ставленням до своєї роботи, стійкою психікою, позитивно мотивованого та люблячого свою професію компетентного фахівця.

Окремі аспекти підготовки соціальних працівників до професійної діяльності розглянуто в працях сучасних науковців І. Звереві, О. Безпалько, С. Харченка, А. Капської, Т. Семигіної, І. Миговича, І. Козубовської, Л. Міщик, В. Полтавця, Г. Попович, Л. Тютті, І. Іванової та ін.

Так, у працях А. Капської, І. Звереві, О. Безпалько, С. Харченка, Т. Семигіної, В. Полтавця, Г. Попович значну увагу приділено теоретико-методологічним основам професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. А сучасні погляди на деякі аспекти формування і становлення соціального працівника, як професіонала, знаходимо у роботах Л. Міщик і В. Поліщук.

Зважаючи на те, що підготовка таких фахівців в Україні відбувається відносно недавно, сучасні науковці все частіше звертаються до вивчення зарубіжного досвіду. Зокрема, цьому питанню свої праці присвятили такі дослідники: О. Бойко, Н. Видишко, Л. Віннікова, Л. Волик, Н. Гайдук, С. Когут, А. Кулікова, Т. Логвиненко, М. Приходько, О. Пришляк, С. Ставкова та ін. Зміст цих досліджень розкриває систему підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти (у США, Великій Британії, Німеччині); специфіку підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери (у Німеччині, Швейцарії); професійну підготовку соціальних працівників до здійснення посередництва (у США та Канаді); порівняльний аналіз систем професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (в Україні та Польщі); проблеми модернізації підготовки соціальних працівників (у Скандинавських країнах); неперервна професійна підготовка соціальних працівників (у Канаді) тощо.

Вивчення світового досвіду соціальної освіти є одним із найважливіших інструментів розробки і впровадження нових ідей, який надає можливості глибше осмислити специфіку соціальної роботи, запобігти помилкам у підготовці соціальних працівників у нашій країні, упровадити в навчальний процес основні концепції, що пройшли випробування часом: поєднання теорії та практики, тісну міждисциплінарну інтеграцію.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників є необхідною передумовою їхнього становлення як професіоналів, соціально компетентних, психологічно зрілих особистостей, що володіють високою фаховою майстерністю, сучасним світоглядом, потребою розширювати і поглиблювати власну компе-

тентність. Професійна підготовка соціального працівника в умовах закладу вищої освіти визначається „засвоєнням системи знань, формування професійних умінь і навичок, що забезпечує усвідомлення в професійній діяльності і базується на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо” [8].

Вивчаючи проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, Р. Чубук визначила, що „професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати так, щоб вони були здатні змінити, усунути та корегувати негативні соціальні прояви у суспільстві. І це можливо лише у закладах освіти, які проєктують навчально-виховний процес на нових позиціях, що враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні”. Відтак, на думку дослідниці, зміст вищої професійної підготовки фахівців повинен включати такі компоненти, як [15]:

- досконалий аналіз сучасного соціального розвитку суспільства з метою: формування умінь для надання об’єктивної оцінки соціальній політиці держави, надання пропозицій щодо альтернативних варіантів;

- оптимально-ефективна організація педагогічного процесу професійної підготовки соціальних працівників;

- чітке уявлення щодо застосування сучасних моделей, форм і методів у практиці соціальної роботи;

- розробка концепцій, теорій, моделей і технологій, що відповідають сучасним вимогам суспільства та особистості, а також спрямовані на ефективне виконання функцій соціального працівника;

- здійснення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери.

Цілу низку проблем, які виникають сьогодні під час фахової підготовки фахівців для роботи в соціальній сфері, виявила Т. Семигіна, зокрема:

- різні підходи до змісту навчання соціальних працівників у вищих навчальних закладах;

- загальна девальвація якості вищої освіти, захоплення заочними і дистанційними формами навчання;

- низькі можливості для відпрацювання навичок в аудиторний час;

- недостатність орієнтирів на прикладний характер майбутньої професійної діяльності, затеоретизованість процесу навчання;

- відсутність чітких орієнтирів на подальше працевлаштування випускників [11].

Під час підготовки майбутніх соціальних працівників, вважає О. Тополь, варто враховувати „всю складність морально-етичних проблем, з якими доведеться зіткнутися в професійній діяльності. Засвоєння студентами професійних норм і цінностей у підготовці до соціальної роботи є необхідним елементом навчання та входження в професію” [13]. Професія соціального працівника спрямована на „соціальну спеціалізовану діяльність, об’єктивно-необхідну для функціонування державних і громадських систем соціальної допомоги різним категоріям населення, для реалізації життєвих, потенційно закладених у кожній людині сил для самозабезпечення та саморозвитку” [2, с. 181]. Потрібно допомогти навчитися розуміти інших людей, пізнавати їхні проблеми, виявляти шляхи взаємодопомоги і взаємодії у повсякденних ситуаціях. І саме соціальний працівник може бути рушійною силою у створенні атмосфери розуміння та прийняття кожного із членів соціуму.

Як зазначає О. Карпенко, „формування професійної діяльності соціального працівника має здійснюватися на основі єдності теорії і практики навчання, реалізації у навчальній діяльності репродукції і творчості, раціонального і емоційного...”. Водночас „професійна підготовка майбутніх соціальних працівників має ґрунтуватися на основних дидактичних принципах (фундаментальності, системності, єдності логічного та історичного, єдності суспільного і особистісного, єдності теорії і практики)” [4, с. 55-56].

Розуміння сутності професійної підготовки студентів закладів вищої освіти спирається на висновки вчених щодо функцій навчально-виховного процесу: освітньої функції, що полягає у сприяттві засвоєнню системи загальнотеоретичних та спеціальних знань, перетворенню їх у власні надбання і втілення в професійній діяльності та поведінці; виховної функції, націленої на формування світоглядних поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців та надання їхній професійній діяльності ціннісно-сміслової завершеності; розвивальної функції, яка забезпечує розвиток особистісних сфер майбутніх фахівців, сприяє розвитку „висококультурної індивідуальності” та спонукає до ефективної діяльності [1].

Ми погоджуємося із думкою Г. Олійник, яка означила провідні ідеї створення системи підготовки фахівців до професійної діяльності:

- формування професійної культури спеціаліста, яка визначає освітню, наукову та професійну направленість;

- розвиток різноманітних компонентів, що надають можливість здійснювати профорієнтаційну освіту;

- спрямування пізнання від загального до окремого від самого початку формування системи знань, цілісної діяльності, творчої особистості та її соціальної спрямованості;

- механізм засвоєння професійної діяльності передбачає формування спочатку „згорнутої” структури пізнання з подальшим її розгортанням через найбільш значущі і побудову більш розгорнутих структур за новим узагальненням;

- цілісності всього процесу становлення соціального працівника, побудованого на реальному диференційованому процесі освіти завдяки здійсненню ідеї модульного навчання, посилення практики в навчанні та самостійної роботи студента [6, с. 129].

Вивчаючи підготовку фахівців соціальної сфери В. Поліщук, О. Янкович та ін. у своїх працях визначають, що „зміст підготовки спеціалістів соціальної роботи повинен включати такі компоненти: глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об’єктивну оцінку соціальній політиці, за-

пропонувати альтернативні варіанти; чітке уявлення і класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; власне педагогічний процес підготовки соціальних працівників; розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального працівника; розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність соціального працівника” [7].

На думку науковців, „діяльність соціального працівника – це зона довіри між людьми, шлях до взаєморозуміння, спілкування. Соціальний працівник повинен володіти навичками впливу не тільки на самого клієнта, а й на його оточення, групове спілкування, ситуацію в соціумі. Обов'язкові якості: психологічна грамотність, делікатність. Людина, яка обрала цю професію, повинна бути гуманістом, володіти комунікативними та організаторськими здібностями, високою духовною, загальною культурою, почуттям такту; бути обізнаним у сучасних проблемах інклюзії; вміти аналізувати соціальні явища, процеси, бачити своє місце і роль у суспільному житті, мати чіткі ідеологічні та моральні принципи. Специфіка функцій соціального працівника передбачає органічне поєднання особистісних якостей, широкої поінформованості, всебічної підготовленості, ерудиції, глибоких спеціальних знань у своїй галузі. Соціальний працівник має бути потрібним, цікавим для оточуючих, щоб люди прагнули до спілкування, контактів з ним” [5].

Специфіка сучасної соціальної роботи вимагає від фахівця високого рівня професіоналізму в діяльності за будь-яким напрямком. Основою професійної діяльності соціального працівника є компетентність та професіоналізм. Основою компетентності та професіоналізму є вимоги професії до фахівця: необхідний рівень загальноосвітніх знань, вимоги до схильностей та інтересів, психофізіологічні вимоги, вимоги до інтелекту та емоційно-вольової сфери, до морально-ділових якостей” [14, с. 87].

Дослідниця М. Кадемія вивчаючи професійну компетентність майбутніх фахівців характеризує даний термін як „здатність фахівця, заснована на наявних у нього знаннях і досвіді ефективно вирішувати завдання, які ставляться до сфери його професійної діяльності та передбачає наявність обсягу знань, умінь, досвіду і особистих якостей, тобто тих потенційних можливостей, які є значущими для досягнення високого результату в професійній діяльності” [3, с. 35]. А. Семенова визначає професійну компетентність як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення в процесі здійсненні професійної діяльності, результат якої характеризується сукупністю інтегрованих знань, умінь і досвіду, а також особистісних якостей, що дають змогу ефективно проектувати і здійснювати професійну діяльність у взаємодії з навколишнім світом [10, с. 84].

У зв'язку із прийнятим в Україні курсом на впровадження інклюзивної освіти, виникла нагальна потреба в підготовці до цієї діяльності кваліфікованих кадрів – працівників соціальної сфери. Але, як демонструє практика, у межах професійної освіти соціальних працівників приділено недостатньо уваги щодо формування професійних орієнтацій майбутніх фахівців до роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю. Певною мірою проблеми впровадження інклюзивної освіти обумовлені низьким рівнем підготовки кадрів, які не мають навичок професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища, не володіють відповідними методиками та досвідом роботи, недостатньо обізнані щодо можливостей застосування сучасних засобів навчання в інклюзивному середовищі.

Уточнюючи поняття „інклюзивне середовище” відмітимо, що, на відміну від „інклюзивного освітнього середовища”, дане поняття застосовується в більш ширшому діапазоні і лише певною мірою охоплює освітню складову, тому його доцільно розуміти як „сукупність освітніх, соціальних, реабілітаційних та побутових умов для спільної роботи осіб з інвалідністю та фахівців, взаємодія яких призводить до успіху і позитивних результатів соціального становлення”. Інклюзивне середовище орієнтоване на „розвиток особистості та відповідність запитам соціального оточення і може існувати за наявності низки ознак: спланований та організований фізичний простір, у якому можна безпечно пересуватися під час групових та індивідуальних занять; сприятливий соціальний та емоційний клімат; створення умов для спільної діяльності; надання допомоги в досягненні позитивного результату; покращення фізичного стану”.

Безперечним є той факт, що професійна підготовка, як процес, що забезпечує формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, лише тоді розвиває та активізує зусилля та професійну свідомість, коли пізнавальна діяльність майбутнього соціального працівника здійснюється в умовах близьких до практичної професійної діяльності.

Важливо відмітити, що професійна підготовка в інклюзивному середовищі дозволяє, незалежно від фізичних, психічних, інтелектуальних та інших особливостей, включати всіх суб'єктів навчання в загальну систему професійної освіти, застосовуючи ефективні уміння та навички, які пропонуються інклюзивними принципами:

- розуміння цінності людини незалежно від її здібностей та досягнень;
- усвідомлення того, що кожна людина здатна відчувати та мислити;
- розуміння, що кожна людина має право на спілкування та бути почутою;
- здійснення навчально-виховного процесу лише в рамках реальних можливостей;
- обов'язкова організація підтримки, дружби та взаємодопомоги в академічній групі [12, с. 72].

У своїй професійній діяльності майбутні фахівці повинні усвідомлювати і розуміти, що успішність осіб з інвалідністю залежить не лише від їхніх розумових здібностей та здатності пристосуватися до інклюзивного освітнього середовища, але й від пристосованості навчального закладу до потреб осіб з інвалідністю та підготовки усього колективу до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Тому, важливою складовою під час професійної підготовки є формування „інклюзивної компетентності”, яку розглядають як складову більш широкого поняття „професійної компетентності” і виділяють в її структурі такі змістовні ключові

функціональні компетентності, як усвідомлену, закріплену суб'єктивним досвідом, систему знань, умінь і навичок, що використовуються в процесі діяльності для вирішення різних професійних завдань в інклюзивному середовищі.

Узагальнюючи досвід швейцарських науковців, дослідниця Т. П'ятакова зазначає, що інклюзивна компетентність педагогів „формується насамперед на основі інноваційних підходів до організації інклюзивного навчального середовища та принципів педагогіки співробітництва, толерантності, мультиперспективної освіти шляхом посилення полікультурного, особистісно зорієнтованого, фасилітативного компонентів у оновлених освітніх програмах педагогічних університетів” [9].

Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи в інклюзивному середовищі зумовлює особливі вимоги до професійної і особистісної підготовки, які, крім базового рівня знань, повинні мати уявлення і розуміння суті „природи інклюзії”, володіти знаннями про психологічні закономірності та ознаки особистісного розвитку осіб з інвалідністю.

На нашу думку, володіння інклюзивною компетенцією дасть можливість майбутнім соціальним працівникам мати чітке уявлення про особливості захворювання дитини з особливими потребами, специфіку перебігу хвороби, застосування спеціальних прийомів та методів налагодження взаємовідносин, комунікації, досягнення максимальних результатів у розвитку і навчанні дітей та молоді з інвалідністю, а також продуктивної співпраці з колегами навчального закладу. Звичайно, у сучасних умовах від фахівців потрібні не стільки наявність певного набору професійних знань, скільки практичні уміння і навички, що забезпечують готовність виконувати професійні завдання і функції в різних, деколи навіть нестандартних, ситуаціях.

Таким чином, аналіз наукових досліджень, присвячених проблемам професійної підготовки соціальних працівників засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою для формування кваліфікованого фахівця. Основними тенденціями модернізації професійної підготовки соціальних працівників є: врахування напрямків розвитку соціальної політики в країні, підвищення якості соціальної освіти, впровадження новітніх технологій навчання, тісне поєднання теорії та практики, створення умов для формування компетентного фахівця до роботи в інклюзивному середовищі.

Список використаних джерел:

1. Власюк О. П. До проблеми професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. 2011. № 1. 356 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
3. Кадемія М. Ю. Формування професійної компетенції майбутнього фахівця. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2012. Вип. 12. С. 32–39.
4. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспект : монографія / за заг. ред. С. Я. Харченко. Дрогобич : Коло, 2007. 374 с.
5. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Социальная педагогика / социальная работа : навч. посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с.
6. Олійник Г. М. Теоретичні засади професійної підготовки соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. „Педагогіка. Соціальна робота”*. № 21. С. 128–130.
7. Поліщук В. А., Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій. Тернопіль, 2009. 256 с.
8. Про вищу освіту : Закон України від 20.12.2017 № 2-р/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення : 18.02.2019).
9. П'ятакова Т. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя : швейцарський досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*. № 1 (11), 2012. URL: pps.udpu.org.ua/article/download/18691/16434 (дата звернення 18.02.2019).
10. Семенова А. В. Розвиток професійної компетентності фахівців засобами парадигмального моделювання (інтерактивний тренінг) : навч.-метод. посіб. Одеса : СВД Черкасов М. П., 2006. 130 с.
11. Семигіна Т. В. Професіоналізація соціальної роботи : перерваний політ. *Соціальний захист*. 2007. № 5. С. 41–44.
12. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию: учебник. Москва : Издат. Центр „Академия”, 2013. 192 с.
13. Тополь О. В. Гуманістична спрямованість підготовки соціальних працівників : морально-етичні проблеми. URL : <http://conf.vsu.vinnica.ua>. (дата звернення 18.02.2019).
14. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 574 с.
15. Чубук Р. В. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2014. Вип. 115. С. 256–259.

*Рецензент – д. пед. н., професор,
директор Хмельницького інституту соціальних технологій
ВНЗ „Відкритий міжнародний університет розвитку людини „Україна” Чайковський М. Є.*